

3

Zinnen

In dit hoofdstuk beginnen we met het onderwerp van de rest van het boek: de analyse van de interne structuur van zinnen. We introduceren hier het onderscheid tussen EENVOUDIGE ZINNEN — die uit één deelzin bestaan — en COMPLEXE ZINNEN — zinnen die meerdere deelzinnen bevatten. INBEDDING van de ene deelzin in de andere lijkt in alle talen in één of andere vorm voor te komen, hoewel het in de ene taal een prominentere plaats inneemt dan in de andere. Paragraaf 3.1 definieert de kernbegrippen: eenvoudige zinnen, de notie finietheid, en hulpwerkwoorden. Paragraaf 3.2 introduceert complexe zinnen, en laat zien hoe we in het Nederlands ingebedde zinnen kunnen herkennen. In paragraaf 3.3. kijken we naar de variatie in zinstypen die we in de verschillende talen aantreffen, met name op het gebied van meer complexe constructies. Paragraaf 3.4 bespreekt één bepaald type complexe zin, de relatiefzin.

3.1 *Eenvoudige zinnen en de notie finietheid*

3.1.1 Deelzinnen en eenvoudige zinnen

Buiten de taalkunde wordt een zin wel gezien als iets dat begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Maar hoofdletters en punten zijn willekeurige aspecten van de *notatie* van zinnen: er moet iets anders zijn wat een reeks woorden tot een zin maakt, iets wat in de combinatie van de woorden zelf opgesloten zit. Taalkundigen zien een zin in eerste instantie als een combinatie van een subject en een predikaat. Het predikaat drukt de gebeurtenis (Engels ‘event’) uit die in de zin beschreven wordt, meestal door middel van een werkwoord, maar het kan ook door een lid van een andere woordklasse. In sommige zinnen zit maar één predikaat, in andere zitten er meer. Zijn er meer predikaten, dan analyseren we de zin in eenheden die telkens één subject en één predikaat bevatten. Het zijn deze eenheden waar we in eerste instantie in geïnteresseerd zijn. De technische term voor zo’n eenheid is DEELZIN (Engels ‘clause’). Sommige zinnen bestaan dus uit één deelzin, andere uit meerdere.

In (1) staan een aantal voorbeelden van EENVOUDIGE ZINNEN: zinnen die maar uit één deelzin bestaan. In deze zinnen zit dus telkens maar één predikaat:

- (1) a. Kim aarzelde
 b. Die gasten houden van borrelnootjes
 c. De eerstejaarsstudenten van de opleiding Artificiële Intelligentie moeten rond deze tijd van het jaar een enorme hoeveelheid literatuur lezen

Taalkundigen verdelen de deelzin in twee stukken: het subject en het predikaat. De term predikaat hebben we in hoofdstuk 2 (en in de vorige alinea) gebruikt in iets andere zin: daar betekende het een woord (meestal een werkwoord) dat een gebeurtenis of een situatie beschrijft. Hier bedoelen we met ‘predikaat’ niet alleen dat werkwoord, maar alles wat er bij hoort: woordgroepen die het werkwoord modificeren, en ook woordgroepen die door het werkwoord geselecteerd worden.¹ Dus in (1a) bijvoorbeeld is het subject *Kim* en het predikaat *aarzelde*; in (1b) is het subject *die gasten* en het predikaat *houden van borrelnootjes*; en in (1c) is de hele woordgroep *de eerstejaars studenten van de opleiding Artificiële Intelligentie* het subject, en het predikaat is de hele woordgroep *moeten rond deze tijd van het jaar een enorme hoeveelheid literatuur lezen*. Uit dat laatste voorbeeld kun je ook afleiden dat een eenvoudige zin behoorlijk lang en gecompliceerd kan zijn: toch is (1c) een ‘eenvoudige zin’ omdat hij precies één predikaat bevat, en dus maar één deelzin.

De eenvoudige zinnen in (1) staan op zichzelf: ze zitten niet aan een andere deelzin vast, en worden daarom ONAFHANKELIJKE (DEEL)ZINNEN of HOOFDZINNEN genoemd. In het Nederlands, en normaal gesproken in andere talen ook, moet een onafhankelijke deelzin een FINIET werkwoord bevatten: dat is een werkwoord waaraan je de grammaticale kenmerken voor tijd, persoon, en/of getal kunt aflezen. In (1) zijn de finiete werkwoorden dus *aarzelde*, *houden*, en *moeten*. *Aarzelde* is finiet omdat je kunt zien, aan de uitgang *-de*, dat het werkwoord in de verleden tijd staat (met andere woorden, de vorm *aarzelde* alterneert met een vorm *aarzelt* die alleen van *aarzelde* verschilt in het kenmerk ‘tijd’). Aan *houden* en *moeten* kun je zo direct niet zien dat ze finiet zijn, omdat deze vormen identiek zijn aan de infinitiefvormen *houden* en *moeten*.

¹ De traditionele term ‘gezegde’ (een letterlijke vernederlandsing van het Latijnse leenwoord ‘predikaat’, van *praedicare* ‘spreken over’) staat tussen de twee betekenissen van predikaat die we hier bespreken in. Een gezegde is meer dan een werkwoord, omdat het kan bestaan uit een combinatie van een hulpwerkwoord en een niet-finiët werkwoord (*heeft gewandeld*, *wil wandelen*) of een koppelwerkwoord en een predikatief gebruikt naamwoord (het zgn. ‘naamwoordelijk deel van het gezegde’, bijv. *is geniaal*, *lijkt een gepasseerd station*). Aan de andere kant worden de woordgroepen die het werkwoord modificeren (de zgn. bepalingen) en de woordgroepen die door het werkwoord geselecteerd worden (het direct object, traditioneel ‘lijdend voorwerp’, het indirect object, traditioneel ‘medewerkend voorwerp’, en het prepositioneel object, traditioneel ‘voorzetselvoorwerp’) in het traditionele ontleden niet tot het gezegde gerekend.

heeft weinig meer uit dan het perfectieve aspect, d.w.z. dat aangegeven wordt dat een bepaalde gebeurtenis voltooid is, maar wélke gebeurtenis dat is wordt niet uitgedrukt door *heeft* maar door *geleerd*. Daarom tellen we het hulpwerkwoord ook niet mee als we willen bepalen hoeveel predikaten er in een zin staan. Dit is van belang voor de definitie van een deelzin: in (1c) en (6) hebben we dus nog steeds te maken met maar één deelzin, omdat er maar één predikaat in staat (ook al is er strikt genomen meer dan één werkwoord).

Hulpwerkwoorden nemen een taak van het hoofdwerkwoord over, ze drukken namelijk kenmerken als tijd, modus, actief/passief e.d. van het hoofdwerkwoord uit. In die zin zijn hulpwerkwoorden dus typische gesloten-klasse-woorden die grammaticale kenmerken kunnen uitdrukken. D.w.z., al de grammaticale kenmerken die we in verband met werkwoorden besproken hebben in paragraaf 2.3.2.2 kunnen in de talen van de wereld ofwel op hoofdwerkwoorden ofwel op hulpwerkwoorden gerealiseerd worden. Dus in *Kim leert haar lesje* vinden we de informatie over tijd, persoon, en getal op het hoofdwerkwoord *leert*, en in *Kim heeft haar lesje geleerd* vinden we diezelfde informatie op het hulpwerkwoord *heeft*. In sommige talen vinden we de grammaticale informatie op zowel het hulpwerkwoord als het hoofdwerkwoord, zoals in de Australische taal het Warlpiri, waar beide gemarkeerd zijn voor tijd.

- **Modale hulpwerkwoorden**

MODALE HULPWERKWOORDEN vormen een subklasse van de hulpwerkwoorden in het Nederlands die concepten als toestemming (*mogen*), noodzaak (*moeten*), mogelijkheid (*kunnen*) etc. uitdrukken; andere talen kunnen diezelfde concepten uitdrukken via affixen op het hoofdwerkwoord. In het Nederlands en het Engels hebben de MODALEN aparte vormen voor de derde persoon enkelvoud: in het Nederlands hebben ze vaak niet de verwachte uitgang op *-t* (*zij loop-t* vs. *zij wil-(*t)*), in het Engels niet de verwachte uitgang op *-s* (*she walk-s* vs. *she must-(*s)*). Toch is het duidelijk dat deze werkwoorden finiet zijn, omdat ze verschillende tijden uitdrukken (Nederlands *moet-moest*, Engels *will-would*). Modale hulpwerkwoorden komen voor in combinatie met een onverbogen vorm van het hoofdwerkwoord (*jij moet komen*). In het Nederlands, maar niet in het Engels, kunnen ze gecombineerd worden (*ik moet het nog wel kunnen lezen*). Modale hulpwerkwoorden hebben een zekere semantische inhoud, maar ze kunnen gebruikt worden als grammaticale elementen: bijvoorbeeld in *Jij moet komen* drukt *moeten* verplichting uit, maar in *Hij moet rijk zijn (want hij heeft drie huizen)* is *moeten* geëvolueerd tot een grammaticaal element dat iets van ‘noodzakelijke gevolgtrekking’ uitdrukt.

- **Aspectuele hulpwerkwoorden**

De werkwoorden *hebben* en *zijn* in het Nederlands kunnen zowel hoofdwerkwoorden als hulpwerkwoorden zijn. Zijn ze het enige werkwoord in de deelzin, dan moeten ze per definitie wel een hoofdwerkwoord zijn. In (7) staan voorbeelden van zulk gebruik van *hebben* en *zijn* als hoofdwerkwoord (vetgedrukt):

- (7) Kim **is** daar niet zeker van
Hebt u het niet kleiner?
 Wij **zijn** de eikelmannetjesputtertjes.

(8) illustreert *hebben* en *zijn* in hun gebruik als ASPECTUELE HULPWERKWOORDEN, opnieuw vetgedrukt:

- (8) a. Zij **is** net vertrokken
 b. Hij **heeft** me nog niet gebeld
 c. We **hadden** de deur nog niet dichtgetrokken of het begon te regenen

ASPECT is een grammaticale categorie die geassocieerd is met werkwoorden en uitdrukt of de handeling van het werkwoord voltooid is of nog voortduurt. In de zinnen in (8) worden de handelingen *vertrekken*, *bellen*, *dichttrekken* gepresenteerd als voltooid: de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* spelen dus een rol bij de uitdrukking van het PERFECTIEF aspect. Deze aspectuele hulpwerkwoorden komen in het Nederlands voor in combinatie met een verleden deelwoord of PARTICIPIUM VAN HET PERFECTUM, meestal te herkennen aan het prefix *ge-*.³ In het Engels bestaat daarnaast een aspectueel hulpwerkwoord *be* dat in combinatie met een werkwoord op *-ing* uitdrukt dat een handeling nog voortduurt (PROGRESSIEF aspect), zoals in *Kim was just leaving*. Het Nederlands drukt dit aspect uit met een omschrijving, waarin het werkwoord *zijn* ook optreedt, zoals in *Kim was aan het lezen*. Tegenover het perfectief aspect staat het INCEPTIEF aspect, dat het begin van een handeling of situatie uitdrukt. In het Nederlands wordt ook dit aspect door middel van een hulpwerkwoord uitgedrukt, zoals in *Het ging regenen*.

- **Variatie tussen talen**

Veel Indo-Europese talen (de familie waar het Nederlands en het Engels toe behoren) gebruiken werkwoorden die 'hebben' of 'zijn' betekenen als hulpwerkwoorden, net zoals bijvoorbeeld een Europese, maar niet aan het Nederlands verwante taal als het Baskisch. Maar niet alle talen maken op deze

³ Bij werkwoorden met een prefix *ver-*, *be-*, of *ont-* treedt het perfectumprefix *ge-* niet op (vgl. (8a)).

manier gebruik van hulpwerkwoorden. Elke grammaticale categorie die in de ene taal via hulpwerkwoorden wordt gerealiseerd kan in een andere taal gerealiseerd worden door een uitgang op het hoofdwerkwoord. Bijvoorbeeld, de Braziliaanse taal het Bare drukt progressief en perfectief aspect uit via inflecties van het hoofdwerkwoord, dus zonder hulpwerkwoord:

- (9) yaharika nu-tikuwá-**ni** (Bare)
 nu 1SG-liggen-PROG
 'Ik lig.'
- (10) i-tíkua-**na**
 3SG-liggen-PERF
 'Hij is al gaan liggen.'

Omgekeerd hebben sommige talen hulpwerkwoorden die je in het Nederlands niet tegenkomt. Het Evenki, een Tungusische taal uit Siberië, heeft een negatief hulpwerkwoord. In (11) is het hoofdwerkwoord *duku* 'schrijven' finiet: het heeft tijd- en agreementkenmerken. Maar in (12) draagt het negatieve hulpwerkwoord deze kenmerken, terwijl het hoofdwerkwoord *duku* 'schrijven' niet-finiet is (zie paragraaf 3.1.3).⁴

- (11) Bi dukuwūn-ma duku-cā-w (Evenki)
 ik brief-OB schrijven-PAST-1SG
 'Ik heb een brief geschreven.'
- (12) Bi dukuwūn-ma ə-ē-w duku-ra
 ik brief-OB NEG-PAST-1SG schrijven-PART
 'Ik heb geen brief geschreven.'

Samengevat: deze paragraaf heeft laten zien dat de grammaticale informatie die met werkwoorden geassocieerd is op twee manieren weergegeven kan worden: door toevoeging van een apart woord (een hulpwerkwoord) of door middel van affixen aan het hoofdwerkwoord zelf. Deze twee alternatieven (informatie uitdrukken via aparte woorden of via affixen) komen in vele grammatica's terug, en niet alleen in het werkwoordssysteem; we zullen er hier en daar nog andere voorbeelden van zien.

⁴ Het Engels heeft in vormen als *don't*, *won't*, *can't*, *ain't* feitelijk ook negatieve hulpwerkwoorden.

3.1.3 Niet-finiete werkwoorden

Een FINIET werkwoord vertoont een markering voor grammaticale categorieën als tijd en agreement (voorzover aanwezig in de taal in kwestie) en in een onafhankelijke deelzin hoeven er verder geen andere werkwoorden te staan. Sommige talen hebben uitsluitend finiete werkwoorden, zoals het Mohawk, het Nahuatl (de Aztekentaal), het Nunggubuyu en het Ainu. NIET-FINIETE werkwoorden hebben normaal gesproken geen markering voor tijd, agreement of enige andere categorie die we wel aantreffen bij finiete werkwoorden, zoals aspect of modus (maar zie paragraaf 3.3.2). We verdelen de niet-finiete werkwoorden in INFINITIEVEN en PARTICIPIA (DEELWOORDEN, Engels 'participles'). Het Nederlands heeft een infinitief en twee verschillende participia.

- **Infinitieven**

Infinitieven worden in verschillende talen op verschillende manieren gevormd. Sommige talen hebben een speciale uitgang voor de infinitief: het Frans bijvoorbeeld heeft de suffixen *-er* (in *dessiner* 'tekenen'), *-ir* (in *finir* 'eindigen') en *-re* (in *vendre* 'verkopen'). Het Nederlands heeft ook een uitgang voor de infinitief, *-en*, maar daardoor is de infinitief identiek aan de meervoudsvorm van het presens (*om te wandelen* naast *wij/jullie/zij wandelen*). In het Engels is de infinitief zelfs gelijk aan de kale stam van het werkwoord, d.w.z. het werkwoord zonder enige uitgangen (*to sing*); ook deze vorm is niet uniek voor de infinitief, vgl. *I/you/we/they sing*. Om een infinitief te kunnen identificeren moeten we daarom niet kijken naar de vorm maar naar de distributie. Infinitieven komen in het Nederlands voor na modale hulpwerkwoorden (*ik moest huilen*) en na het element *te* in constructies als *Kim probeerde te werken*, *Om te winnen moet je dertig punten halen*. Dit *te* noemen we een INFINITIEFMARKERDER (maar er zijn dus ook infinitieven zonder *te*!). Daarnaast figureert de infinitief in het Nederlands ook in nominalisaties (zie paragraaf 3.3.4), waarbij het werkwoord gecombineerd kan worden met een lidwoord, zoals in *sporten is gezond*, *het verhuuren van kamers is fiscaal aantrekkelijk*.

- **Participia**

Participia (deelwoorden, het enkelvoud is 'participium') komen wijd en zijd voor in de talen van de wereld. In de Indo-Europese talen wordt de term 'participium' gereserveerd voor twee soorten niet-finiete werkwoorden die soms voorkomen in combinatie met een finiet hulpwerkwoord. Die twee soorten participia komen in het Nederlands ook voor. Ze hebben elk hun eigen affixen, zodat we ze gemakkelijk kunnen onderscheiden van de infinitief (die zoals gezegd op *-en* uitgaat).

- **Participium presens**

Het participium presens (tegenwoordig deelwoord, Engels ‘present participle’) gaat in het Nederlands uit op *-end*, zoals in *wandelend*, *liggend*. Ze worden gebruikt als adjectief/adverbium: *de lopende zaken*, *je kunt dat liggend doen*. In het Engels gaat het participium presens uit op *-ing* en wordt het gecombineerd met het hulpwerkwoord *be* ‘zijn’ om progressief aspect uit te drukken: *Kim is reading a book*. Daarnaast treedt het op in nominalisaties (waar het Nederlands dus de infinitief voor gebruikt): *reading books can be fun*.

- **Participium van het perfectum**

Het Nederlandse participium van het perfectum (voltooid deelwoord, Engels ‘past participle’) heeft in de regel zowel een prefix (*ge-*) als een suffix (*-d/t* of *-en*): *gewandel-d*, *ge-lop-en*. Het wordt gebruikt, in combinatie met de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn*, om het perfectief aspect uit te drukken: *we hebben gewandeld*, *we zijn naar huis gelopen*. Ook de passief (zie paragraaf 1.3.2, 2.3.2.2 en 7.1) wordt in het Nederlands met behulp van het participium van het perfectum gevormd, ditmaal samen met het hulpwerkwoord *worden*: *het boek wordt gelezen*. Dit is ook in andere Europese talen, zoals het Engels, het Frans, en het Duits, gebruikelijk. Tenslotte kan ook dit participium als adjectief gebruikt worden: *gedane zaken*, *een gelopen koers*.

Met de combinatie van hulpwerkwoorden en participia hebben het Nederlands en het Engels een heel flexibel middel om gebeurtenissen te situeren in de tijd. Bijvoorbeeld, in *Kim heeft het boek gelezen* wordt uitgedrukt dat er nu een situatie bestaat waarin het lezen van het boek door Kim voltooid is. Dat de handeling van het lezen voltooid is zien we aan het participium van het perfectum. Dat deze situatie *nu* van toepassing is zien we aan de tijd van het hulpwerkwoord. Om uit te drukken dat die situatie van toepassing is op een moment in het verleden, bijvoorbeeld gisteren, hoeven we alleen maar de tijd van het hulpwerkwoord te veranderen: *Kim had het boek gisteren al gelezen*. Andere talen, zoals het Latijn, hebben voor deze situatie een aparte werkwoordsvorm, de ‘plusquam perfectum’ (voltooid verleden tijd).

- **Variatie**

Terwijl het Nederlands en het Engels dus maar twee participia hebben — die van het presens en die van het perfectum — hebben veel andere talen, zoals het Baskisch, het Armeens, en het Lezgisch, er aanzienlijk meer. Kenmerken van het werkwoord, zoals tijd en aspect, kunnen ook op participia gerealiseerd worden: in het Lezgisch zijn er participia van het verleden en van de toekomstige tijd, naast

participia met perfectief aspect. (13) laat het participium van het FUTURUM (de toekomstige tijd) zien, een vorm van het werkwoord ‘spelen’:

- (13) A   xwanaxwadiz   ãe   za koncertd-a   **ja-da-j**
          die   vriend   vandaag ik concert-in   spelen-FUT-PART
- daldam   xutux-iz   k’an-zawa   (Lezgisch)
          trommel   wegnemen-INF   willen-IMP

‘Die vriend wil de trommel wegnemen waarop ik vandaag op het concert wil spelen.’

Niet alle talen gebruiken participia in combinatie met een finiet werkwoord. In voorbeeld (13) zien we een relatieve zin (zie paragraaf 3.4) ‘de trommel waarop ik vandaag wil spelen’ zonder finiet werkwoord, alleen het participium van het futurum — dat zelf geen kenmerken voor persoon of getal heeft. In feite gaat het hier om een participium dat als adjectief gebruikt is, net zoals in het Nederlandse *de door de regering ingediende voorstellen*. In (14) is de hoofdzin (met het werkwoord dat ‘beseffen’ betekent) in zowel het Fins als het Nederlands finiet, maar de INGEBEDDE zin in het Fins, aangegeven met vierkante haakjes (zie paragraaf 3.2 voor de notie ‘ingebede zin’) heeft alleen maar een participium, geen finiet werkwoord, zoals in de Nederlandse vertaling:

- (14) Huomaan   [pojan   osanneen   suomea   ]   (Fins)
          beseffen:1SG   jongen:GEN   kennen:PAST.PART   Fins
          ‘Ik beseff dat de jongen Fins kent.’

Het komt zelfs voor dat de klasse van finiete werkwoorden in een taal GESLOTEN is; deze talen hebben een beperkt aantal hulpwerkwoorden, en dat zijn de enige werkwoorden die finietheidskenmerken vertonen. Daarnaast hebben ze dan een OPEN klasse van werkwoorden die als participia gerealiseerd zijn. Dit zien we in Australische talen als het Wakiman, waar er maar ongeveer 35 werkwoorden zijn die finiet kunnen zijn, terwijl de participia een echte open klasse van werkwoorden vormen (Cook 1988).

3.1.4 Samenvatting

Eenvoudige zinnen bestaan uit één enkele deelzin, met in de regel een finiet werkwoord, hoewel er ook talen zijn die zinnen zonder finiet werkwoord of überhaupt

zonder werkwoord toestaan. Het finiete element kan ofwel een hoofdwerkwoord ofwel een hulpwerkwoord zijn; een finiet hulpwerkwoord gaat altijd samen met een hoofdwerkwoord, dat dan in de regel niet-finiet is. In principe staan finiete werkwoorden in het Nederlands links van niet-finiete werkwoorden, en hulpwerkwoorden links van hoofdwerkwoorden. Er zijn twee categorieën van niet-finiete werkwoorden: infinitieven en participia; de laatste worden veelal gecombineerd met aspectuele hulpwerkwoorden om de aspect-kenmerken van het werkwoord uit te drukken.

3.2 *Complexe zinnen*

In paragraaf 3.2.1 introduceren we COMPLEXE ZINNEN — zinnen die uit meer dan één deelzin bestaan. In paragraaf 3.2.2 staat hoe je ingebedde zinnen in het Nederlands kunt herkennen.

3.2.1 Definities en voorbeelden

De drie onafhankelijke zinnen in (15) kunnen samengevoegd (of: GECOÖRDINEERD) worden, zoals in (16):

- (15) Kim was te vroeg.
Daan was een half uur te laat.
Teun kwam helemaal niet opdagen.
- (16) Kim was te vroeg **en** Daan was een half uur te laat **maar** Teun kwam helemaal niet opdagen.

De vetgedrukte woorden noemen we CONJUNCTIES of NEVENSCHIKKENDE VOEGWOORDEN (ook *of* is er zo één); ze kunnen gebruikt worden om eenvoudige zinnen samen te voegen. Volgens de definities is (16) een voorbeeld van een complexe zin, aangezien hij bestaat uit meer dan één deelzin. Maar alle deelzinnen in (16) hebben dezelfde syntactische status — het zijn allemaal hoofdzinnen. De volgorde van de deelzinnen kan ook omgegooid worden, ook al zijn er misschien beperkingen van pragmatische aard (de zin kan er meer of minder zinvol van worden). Taalkundigen reserveren de term ‘complexe zin’ liever voor gevallen als (17). Die bevatten één HOOFDZIN (Engels ‘main clause’, enkel onderstreept in (17)) en minstens één BIJZIN (Engels ‘subordinate clause’, dubbel onderstreept):

- (17) a. Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield
 b. Ik vroeg Kim iets lekkers te koken
 c. Om meteen zo'n ruzie te maken was niet verstandig
 d. Dat Teun Daan leuk vond verbaast me niets
 e. Ik verwacht er tegen negenen te zijn
 f. Ik vroeg me af of ze wel wilden dat ik zou solliciteren
 g. Omdat Kim al naar bed was deden we onze schoenen uit
 h. Daan dacht dat Teun jarig was en dat Kim dat vergeten was

De termen 'hoofdzin' en 'bijzin' geven al aan dat de deelzinnen niet dezelfde syntactische status hebben, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien. Bijzinnen zijn altijd INGEBED (Engels 'embedded') in een andere deelzin; daarom staan ze ook wel bekend als ingebedde zinnen. De bijzin is dus onderdeel van de hoofdzin, daarom loopt de onderstreping van de hoofdzin in (17) door onder die van de bijzin. Het zou dus niet juist zijn om te zeggen dat in (17a) *Kim stelde* de hoofdzin is: de hoofdzin is de hele zin *Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield*, en er zijn (in dit geval) twee bijzinnen: *dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield* en *dat Daan van borrelnootjes hield*. De tweede bijzin (met het werkwoord *hield*) is weer ingebed in de eerste (met het werkwoord *dacht*). Een bijzin kan dus zelf ook weer een ingebedde zin hebben, zoals in (17a) en (17f), maar een bijzin kan ook twee gecoördineerde ingebedde zinnen hebben, zoals in (17h). In dat laatste voorbeeld is de bijzin *dat Teun jarig was en dat Kim dat vergeten was*, die bestaat uit twee deelzinnen die syntactisch gelijkwaardig zijn en die samengevoegd zijn door middel van de conjunctie *en*: *dat Teun jarig was* en *dat Kim dat vergeten was*.

Een paar wetenswaardigheden over hoofd- en bijzinnen:

- **Ingebedde zinnen kunnen niet zomaar als onafhankelijke zinnen optreden**
 Onafhankelijke zinnen in het Nederlands zijn finiet, maar bijzinnen kunnen ook niet-finiet zijn (zoals in *iets lekkers te koken* in (17b); andere voorbeelden staan in (17c) en (17e)). Die niet-finiete bijzinnen kunnen dus niet als onafhankelijke zinnen optreden. Maar ook ingebedde zinnen met een finiet werkwoord kunnen niet zomaar als onafhankelijke zin optreden: ten eerste worden finiete ingebedde zinnen ingeleid door een VOEGWOORD (Engels 'COMPLEMENTIZER'), zoals *dat* in (17a) en *of* in (17f).⁵

⁵Traditioneel worden *dat* en *of* in ingebedde zinnen 'onderschikkend voegwoord' genoemd, ter onderscheiding van *en* en *of* in gecoördineerde zinnen, die we 'nevenschikkende voegwoorden' genoemd hebben. Tegenwoordig wordt met de term *voegwoord* meestal automatisch 'onderschikkend voegwoord' bedoeld.

Halen we dat voegwoord eraf in (17a), dan lijken we een goede onafhankelijke zin te hebben: *Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield*. Maar bij de ingebedde zin *dat Daan van borrelnootjes hield* is dat niet voldoende: **Daan van borrelnootjes hield* is geen grammaticale onafhankelijke zin. De positie van het werkwoord (*hield*) is in het Nederlands in ingebedde zinnen anders dan in onafhankelijke zinnen, waardoor ingebedde zinnen meestal niet bruikbaar zijn als hoofdzinnen.

- **Ingebedde zinnen kunnen allerlei functies in de hoofdzin hebben**

Een ingebedde zin wordt vaak door het werkwoord van de hoofdzin *geselecteerd*; dat wil zeggen dat het werkwoord van de hoofdzin die ingebedde zin nodig heeft als object. Dit is het geval in (17a) met *stelde* dat *dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield* selecteert, en met *dacht* dat *dat Daan van borrelnootjes hield* nodig heeft. Zo ook in (17b), waar *iets lekkers te koken* direct object is van *vroeg*, en zo voorts. Maar een ingebedde zin kan ook het subject zijn van de hoofdzin, zoals *om meteen zo'n ruzie te maken* in (17c) en *dat Teun Daan leuk vond* in (17d). Dat de bijzinnen hier subject zijn kun je zien als we ze vervangen door typische subjecten, zoals de pronomina *dat* en *het*. Ingebedde zinnen die als subject optreden noemen we SUBJECTZINNEN (Engels 'SENTENTIAL SUBJECTS'). In (17g) tenslotte heeft de bijzin de functie van een bijwoord, dat de gebeurtenis die door de hoofdzin wordt uitgedrukt modificeert. We noemen dit een ADJUNCTZIN.⁶

- **De bijzin kan op verschillende posities in de hoofdzin staan**

Dit hangt samen met het gegeven dat de bijzin meerdere functies kan vervullen in de hoofdzin. In (17a) is de bijzin een object en staat hij achteraan in de hoofdzin; in (17c) is het een subject en staat hij vooraan in de hoofdzin; in (17g) tenslotte is de bijzin een adjunct en staat hij vooraan in de hoofdzin, maar de bijzin had even goed achteraan kunnen staan: *We deden onze schoenen uit omdat Kim al naar bed was*.

- **Het aantal bijzinnen binnen één zin is potentieel oneindig**

We kunnen altijd een extra ingebedde zin toevoegen. Bijvoorbeeld, (17a) kan verder uitgebreid worden tot *Kim stelde dat Teun dacht dat **iedereen wist dat Daan van borrelnootjes hield***, of tot ***Piet meende dat iedereen wist dat Sean beweerd had dat Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield***, en zo voorts. Het inbedden van de ene zin in de andere is een operatie die telkens opnieuw

⁶ De traditionele term voor een bijzin die als bijwoord fungeert is 'bijwoordelijke bepaling'. Net zoals er veel verschillende bijwoorden zijn zijn er veel verschillende bijwoordelijke bepalingen. Het identificeren van het juiste type bijwoordelijke bepaling is een voornaam struikelblok bij het traditionele ontleden, maar is voor de syntaxis van geringe betekenis.

- **In bijzinnen staat het werkwoord achteraan, in hoofdzinnen vooraan (meestal in de tweede positie)**

In paragraaf 1.3.1 hebben we gezien dat de positie van het werkwoord in het Nederlands afhangt van het type zin: in hoofdzinnen staat het werkwoord in principe tussen het subject en het object in, in bijzinnen volgt het werkwoord op het object:

- (19) a. HOOFDZIN   Teun **dronk** thee
       b. BIJZIN   ..dat Teun thee **dronk**

Daarmee beschikt het Nederlands over een tamelijk harde test voor hoofd- of bijzinstatus. Het gaat hier om het *finiete* werkwoord, niet om het hoofdwerkwoord. Als een hoofdzin een hulpwerkwoord bevat (dat dan dus finiet is), dan staat het hulpwerkwoord op de tweede positie, en het hoofdwerkwoord staat achteraan, d.w.z. op dezelfde positie als het werkwoord in de bijzin:

- (20) a. HOOFDZIN   Teun **heeft** thee **gedronken**
       b. BIJZIN   ..dat Teun thee **gedronken heeft**

De positie van het werkwoord varieert in het Nederlands niet alleen ten opzichte van het object (ervoor in hoofdzinnen, erachter in bijzinnen), maar ook ten opzichte van andere elementen, zoals bijwoorden (21) en predikaten (22):

- (21) a. HOOFDZIN   Teun drinkt **snel**
       b. BIJZIN   ..dat Teun **snel** drinkt

- (22) a. HOOFDZIN   Teun is **intelligent**
       b. BIJZIN   ..dat Teun **intelligent** is

Deze test werkt alleen niet direct wanneer de zin alleen maar bestaat uit een subject en een werkwoord: dan zijn hoofd- en bijzin op het oog identiek:

- (23) a. HOOFDZIN   Teun drinkt
       b. BIJZIN   ..dat Teun drinkt

We kunnen de test dan toch toepassen door met de zin te gaan experimenteren, d.w.z., door elementen toe te voegen en te kijken waar ze dan komen te staan. Toevoeging van een object of een adverbium wijst dan onmiddellijk uit dat (23a) een hoofdzin is en (23b) een bijzin, omdat in (23a) de elementen na *drinkt* moeten komen, en in (23b) er voor.

- **Alle hoofdzinnen hebben een finiet werkwoord; bijzinnen hebben een finiet óf een niet-finiet werkwoord**

Elke deelzin die alleen maar een niet-finiet werkwoord bevat moet wel een bijzin zijn. Dus zonder verdere tests toe te passen kunnen we al concluderen dat de volgende zinnen uit (17b, c, en e) bijzinnen zijn:⁷

- (24) iets lekkers te koken
om meteen zo'n ruzie te maken
er tegen negenen te zijn

Deze deelzinnen hebben allemaal geen finiet werkwoord, maar een infinitief (gemarkeerd door *te*). Deze zinnen kunnen niet als onafhankelijke zin voorkomen. Maar pas op: de implicatie werkt maar één kant op. Als een deelzin een niet-finiet werkwoord heeft, dan weten we dat het een bijzin is, heeft een deelzin een finiet werkwoord, dan weten we niets: het kan net zo goed een hoofdzin als een bijzin zijn. Voor die gevallen hebben we dus andere tests nodig.

- **Alleen ingebedde zinnen hebben een voegwoord**

In het Nederlands hebben hoofdzinnen geen voegwoord (Engels 'complementizer'), en ingebedde zinnen (meestal) wel. Voegwoorden zijn woorden die een deelzin inleiden. Hieronder staan de bijzinnen uit (17) die door een voegwoord ingeleid worden (twee bijzinnen in één voorbeeld zijn gescheiden door een #):

- (25) **dat** Teun dacht # **dat** Daan van borrelnootjes hield
om meteen zo'n ruzie te maken
dat Teun Daan leuk vond
of ze wel wilden # **dat** ik zou solliciteren
omdat Kim al naar bed was
dat Teun jarig was # en **dat** Kim dat vergeten was

Merk op dat al deze deelzinnen finiet zijn, behalve *om meteen zo'n ruzie te maken*. Er zijn in (17) ook een paar bijzinnen zonder voegwoord, nl. *iets lekkers te maken* en *er tegen negenen te zijn*. Dat dit toch bijzinnen zijn leiden we af uit de andere tests: het werkwoord staat achteraan in de zin en het werkwoord is niet-finiet.

⁷ Hoewel deze deelzinnen geen onderwerp hebben gaan veel taalkundigen er toch van uit dat ze een eigen deelzin vormen, omdat ze een eigen predikaat hebben (met als kern *koken*, *maken* en *zijn*). Je zou kunnen zeggen dat deze zinnen een impliciet subject hebben: in (17b) moeten we concluderen dat het Kim is die gaat koken, en in (17e) dat ik het ben die er tegen negenen zal zijn.

Hoofdzinnen kunnen in het Nederlands niet met een voegwoord beginnen. De zinnen in (25) kunnen geen onafhankelijke hoofdzin zijn. Zin (17d) is in dit verband erg interessant. In *Dat Teun Daan leuk vond verbaast me niets* begint de zin als geheel wel met een voegwoord, *dat*. Maar het voegwoord behoort tot de deelzin *dat Teun Daan leuk vond*, en leidt dus de bijzin in, niet de hoofdzin. Hetzelfde geldt voor *om* in (17c) en *omdat* in (17g). Het komt overigens vaak genoeg voor dat talen wèl voegwoorden in hoofdzinnen hebben. Voorbeeld (26) laat dit zien aan de hand van het Zweeds:

(26) **Om/att** jag gillar blodpudding (Zweeds)
 of/dat ik houden.van bloedworst
 'Nou en of ik van bloedworst hou!'

Iets dergelijks hebben we in het Nederlands ook met zinnen als *Dat jij dat leuk vindt!*.

- **Alleen hoofdzinnen kunnen het werkwoord links van het subject hebben**

We hebben gezien dat in hoofdzinnen het werkwoord in principe direct na het subject staat. Maar er zijn nog andere mogelijkheden, waardoor subject en werkwoord van plaats lijken te verwisselen. Dit verschijnsel noemen we **INVERSIE**, en het treedt alleen op in hoofdzinnen. Dus, naast (27a), met het werkwoord in de tweede positie, hebben we een **JA/NEE-VRAAG** in (27b), en een **FOCUS-constructie** in (27c) (zie (36e) in paragraaf 1.3.1). In beide gevallen komt het werkwoord voor het subject te staan:

(27) a. Teun **dronk** thee
 b. **Dronk** Teun thee?
 c. Théé **dronk** Teun

Deze inversie vindt alleen plaats bij finiete werkwoorden, en wel in hoofdzinnen, niet in bijzinnen. Dus, naast (27b) kunnen we niet (28b) hebben, en naast (27c) niet (28c):

(28) a. Ik denk dat Teun thee **dronk**
 b. *Ik vraag me af of **dronk** Teun thee?
 (*moet zijn* ..of Teun thee **dronk**)
 c. *Ik denk dat théé **dronk** Teun
 (*moet zijn* ..dat Teun théé **dronk**)

- (33) A'e   **dyuot**   ynteu yr   llys   (Middel-Welsh)
 en-3:MASC:SG   komen:INF   hij   naar-het   hof
 'En hij kwam naar het hof.'

In (33) heeft het werkwoord een derde persoon mannelijk enkelvoud subject agreement element, *e*, en toch is *dyuot* niet een werkwoord met een tijdskenmerk maar een infinitief.

Verbogen infinitieven lijken dus ergens tussen infinitieven (niet-finiete werkwoorden) en finiete werkwoorden in te staan. Naar de vorm zijn het infinitieven, maar net zoals finiete werkwoorden hebben ze een openlijk zichtbaar subject ('zij' in (32), 'hij' in (33)) en zijn ze voorzien van elementen die persoon en getal aangeven.

3.3.3 De coördinatiestrategie

Paragraaf 3.3.1 en 3.3.2 gaan vooral over verschillende typen COMPLEMENT-ZINNEN — deelzinnen die fungeren als object van het werkwoord in de hoofdzin. Maar veel talen lijken strategieën te hanteren die het effect hebben dat het algemeen-Europese type complementzin vermeden wordt. In de volgende drie paragrafen bespreken we drie van zulke strategieën. De eerste is COÖRDINATIE. Vergelijk de voorbeelden in (34) en (35) uit het Kambera met hun Nederlandse vertalingen:

- (34) Ku-ita-ya   **ba**   na-laku   la   Umalulu   (Kambera)
 1SG:SU-zien-3SG:OB CONJ 3SG:SU-gaan naar Umalulu
 'Ik zag hem naar Umalulu gaan.'

- (35) Ku-rongu-kau   **ba**   u-ludu
 1SG:SU-horen-2SG:OB CONJ 2SG:SU-zingen
 'Ik hoorde jou zingen.'

In de Nederlandse vertalingen is sprake van een hoofdzin en een ingebedde zin; er zijn immers in beide voorbeelden twee predikaten, waarvan één finiet (*zag*, *hoorde*) en één niet-finiet (*gaan*, *zingen*). Ook dit zijn dus gevallen van inbedding of complementatie. Maar dezelfde zinnen in het Kambera gebruiken geen inbedding (onderschikking, subordinatie) maar coördinatie (nevenschikking): in beide voorbeelden is sprake van twee samengevoegde zinnen, gecombineerd door middel van de conjunctie (het nevenschikkend voegwoord) *ba*. Als we de zinnen letterlijk vertalen dan staat er iets als 'Ik zag hem en hij ging naar Umalulu' en 'Ik hoorde jou en jij zong'.

3.3.4 Nominalisatie

Een tweede strategie die regelmatig in plaats van de Europese subordinatie voorkomt staat bekend als NOMINALISATIE; deze strategie komt vooral veel voor in Zuidamerikaanse en Austronesische talen, onder andere. Nominalisatie betekent ‘een naamwoord maken’; hier gaat het om het omzetten van een werkwoord in een naamwoord. Dat naamwoord is dan het hoofd van een naamwoordgroep die in typische naamwoordgroepsposities voorkomt, zoals de subject- of objectpositie in de zin. Het Nederlands heeft deze strategie eigenlijk ook, zoals (36) laat zien:

- (36) a. De gemeente bevordert [het verhuren van kamers]
 b. [Het verhuren van kamers] wordt steeds aantrekkelijker

De infinitief *verhuren* fungeert hier als naamwoord, omdat hij samengaat met de determinator *het* (zie paragraaf 2.2.2.1). Ook in het Engels kan een werkwoord als naamwoord gebruikt worden, alleen gaat dat niet via de infinitief maar via het tegenwoordig deelwoord, met de uitgang *-ing*, zoals in *Kim hated Lee's losing the wager*. Zulke nominalisaties met *-ing*-vormen heten traditioneel GERUNDS (Latijn ‘gerundia’).

De Austronesische taal het Fiji beschikt ook over nominalisaties. Kijk eerst in (37) en (38) hoe eenvoudige zinnen (met maar één deelzin) er uit zien:

- (37) o lesu mai (Fiji)
 jij terugkomen hier
 ‘Jij komt hier terug.’

- (38) au aa rai-ca
 ik PAST zien-TRANS:3SG
 ‘Ik zag hem/haar/het.’

Zoals Dixon (1995) laat zien kun je zin (37) in zin (38) inbedden, maar dan moet het werkwoord van (37) genominaliseerd worden, en de deelzin als geheel krijgt dan de eigenschappen van een naamwoordgroep. De manier om (37) te nominaliseren is om eerst een determinator toe te voegen, en vervolgens het subject-pronomen *o* ‘jij’ te vervangen door een possessief-pronomen *omu* ‘jouw’. In (39) staat het resultaat: de eerste deelzin is de hoofdzin, en ziet er net zo uit als (38), maar de ingebedde zin, tussen vierkante haakjes, is de nominalisatie van (37):

- (39) au aa rai-ca [a omu lesu mai]
 ik PAST zien-TRANS:3SG DET jouw terugkomen hier
 'Ik zag jou hier terugkomen.' (letterlijk: 'Ik zag *jouw* hier terugkomen.')

3.3.5 Werkwoordreeksen

Sprekers van Europese talen zijn gewend dat zinnen uitgebreid worden door een ingebedde deelzin ondergeschikt te maken aan een hoofdzin (subordinatie). Maar niet alle talen maken gebruik van subordinatie; een heel andere (maar zeer gebruikelijke) strategie is WERKWOORD-SERIALISATIE, wat we aantreffen in het Chinees, in veel Afrikaanse talen en in een groot aantal talen uit Nieuw-Guinea. Bij werkwoord-serialisatie worden reeksen werkwoorden gecreëerd waarbij het ene werkwoord niet aan het andere ondergeschikt is. De zin in (40), uit het Nupe, illustreert dit: twee finiete werkwoorden staan gewoon achter elkaar.

- (40) Musa bé lá èbi (Nupe)
 Musa kwam pakte mes
 'Musa kwam om het mes te pakken.'

In het Nederlands is er een hoofdzin met een finiet werkwoord, *kwam*, en een ingebedde zin met een infinitief, *pakken*, maar in de seriële constructie in het Nupe staan de twee werkwoorden in één en dezelfde deelzin, en ze vormen een complex predikaat: er is geen ingebedde deelzin.

Het Nederlands en de andere talen uit Europa laten per deelzin maar één finiet werkwoord toe — een werkwoord dus met kenmerken als tijd, persoon, en getal — maar in een seriële constructie zijn beide werkwoorden finiet. Dit zien we duidelijker in (41), uit het Paamees, een Oceanische taal (de voorbeelden zijn iets aangepast om de morfologie beter tot uitdrukking te brengen):

- (41) inau ni-uasi vuasi hee-mate (Paamees)
 ik 1SG:FUT-slaan varken 3SG:FUT-sterven
 'Ik zal het varken dood slaan.' (letterlijk 'ik zal het varken slaan het zal sterven')

In (41) hebben allebei de werkwoorden een tijd/agreement-kenmerk, 'slaan' het eerste persoon futurum prefix *ni-*, en 'sterven' het 3e persoon futurum prefix *hee-*. Beide werkwoorden zijn dus finiet.

Hoe weten we nu dat de twee werkwoorden in een seriële constructie in één en dezelfde deelzin zitten, en dus een complex predikaat vormen? Daar zijn verschillende aanwijzingen voor. Ten eerste kan het subject van het tweede werkwoord nooit uitgedrukt worden. Dat wil zeggen, als we het subject van *heemate* in (41) uitdrukken, dan is het geen seriële werkwoordsconstructie meer. Het resultaat, (42), heeft een heel andere betekenis:

- (42) inau ni-uasi vuasi (kaa) kaie hee-mate (Paamees)
 ik 1SG:FUT-slaan varken en 3SG 3SG:FUT-sterven
 'Ik zal het varken slaan en het zal sterven.'

In (42) kan een conjunctie *kaa* toegevoegd worden die laat zien dat we nu te maken hebben met twee deelzinnen; in (41) kan *kaa* niet toegevoegd worden. Ten tweede kan het tweede werkwoord in de reeks geen eigen kenmerken voor tijd, aspect, modus, etc. hebben. Dat wil zeggen, de kenmerken van het tweede werkwoord zijn ofwel dezelfde als die van het eerste werkwoord, ofwel ze zijn afhankelijk van die van het eerste werkwoord; hoe dan ook is de keuze bij werkwoordreeksen niet vrij, terwijl dat bij twee aparte deelzinnen in principe wel het geval is. Vergelijk de volgende zinnen (POT staat voor 'potentialis', een modus die mogelijke gebeurtenissen aangeeft, tegenover REALIS wat werkelijke gebeurtenissen aangeeft):

- (43) saaki na-kuri-e na-haa (Paamees)
 haai 3SG:POT-nemen-3SG 3SG:POT-gaan
 'Een haai neemt hem misschien mee.'

- (44) saaki na-kuri-e vaa
 haai 3SG:POT-nemen-3SG 3SG:REALIS:gaan
 'Een haai had hem kunnen pakken maar hij is weggegaan.'

Het voorbeeld in (43) is een reeks-constructie: de twee werkwoorden hebben dezelfde modus-aanduiding. In (44) heeft het tweede werkwoord zijn eigen modus, realis; het resultaat is dat de zin nu opgevat wordt als bestaande uit twee deelzinnen. Ten derde gedragen de werkwoorden in een reeks zich in veel opzichten als één werkwoord. Bijvoorbeeld, voor ontkenning (NEGATIE) van de constructie hoeft maar één negatief-markeerder gebruikt te worden. In (45), uit het Bare (een taal uit Brazilië en Venezuela), is dat *hena*:

- (45) **hena** nihiwawaka nu-tšereka nu-yaka-u abi (Bare)
 NEG 1SG:gaan 1SG-praten 1SG-ouder-FEM met
 'Ik ga niet met mijn moeder praten.'

Vergelijk dat met (46), wat geen werkwoordreeks-constructie is, maar één met twee aparte deelzinnen, elk met hun eigen ontkenning *hena*:

- (46) **hena**-ka   ini-hisa   **hena** in-hiwawaka   (Bare)
 NEG-DECLARATIEF   2PL-willen   NEG   2PL-gaan
 ‘Als je niet wilt, ga dan niet.’

In het Paamees bestaat het ontkennings-element uit twee delen (vetgedrukt in (47)), die de twee werkwoorden van de werkwoordreeks als het ware omsingelen:

- (47) **i-ro**-sali   **vinii-tei**   vuasi   (Paamees)
 3PL:FUT-NEG1-steken   doden-NEG2   varken
 ‘Ze zullen het varken niet doodsteken.’

Ook hieruit blijkt hoezeer de werkwoorden in een reeks (SERIËLE werkwoorden) een eenheid vormen.

Er zijn dus veel aanwijzingen dat seriële werkwoorden in één deelzin zitten. Toch moeten ze niet verward worden met combinaties van een hulpwerkwoord en een hoofdwerkwoord (zie paragraaf 3.1.2): hulpwerkwoorden zijn immers van een gesloten klasse — een taal heeft er maar een paar en er kunnen er geen bijgemaakt worden. Maar de werkwoorden in een seriële constructie zijn allebei normale hoofdwerkwoorden. Maar het is wel denkbaar dat hulpwerkwoordconstructies in alle talen eens begonnen zijn als seriële werkwoordsconstructies. Zo heeft een constructie als *ik ga een boek lezen*, met het aspectuele hulpwerkwoord *gaan*, wel iets weg van een seriële werkwoordsconstructie.

3.3.6 Samenvatting

In deze paragraaf hebben we gezien dat talen niet dezelfde syntactische strategieën hoeven te hanteren als de ons vertrouwde Europese talen. Subordinatie, waarbij de ene deelzin in de andere ingebed wordt, is een procédé dat wijd en zijd gebruikt wordt in de talen van de wereld, ook buiten Europa. Maar het is van belang je te realiseren dat het niet het enige procédé is. De twee belangrijkste alternatieven zijn: serialisatie (twee finiete werkwoorden in één deelzin) en nominalisatie (het omzetten van een werkwoord in een naamwoord, zodat de bijzin de eigenschappen van een naamwoordgroep krijgt).

3.4 Relatiefzinnen

3.4.1 Voorbeelden en definities

Het laatste voorbeeld van een complexe zin dat we in dit hoofdstuk onder de loep nemen is de RELATIEFZIN (betrekkelijke bijzin). Deze constructie komt vermoedelijk in alle talen wel in één of andere vorm voor. Wat typische voorbeelden uit het Nederlands staan in (48); de relatiefzinnen staan tussen vierkante haakjes. We weten dat deze zinnen complex zijn omdat ze meer dan één werkwoord bevatten: *bedank* en *verkocht* in (48a), *signaleert* en *is* in (48b), en zo voorts.

- (48) a. Ik bedank de **dames** [die de loten verkocht hebben]
 b. Het **probleem** [dat jij signaleert] is zeker niet denkbeeldig
 c. De **film** [waar jij het over hebt] stelt niet veel voor
 d. Dat is de **schrijver** [van wie Kim een handtekening wou hebben]
 e. Ik heb een **man** ontmoet [wiens dochter jij les gegeven hebt]

Relatiefzinnen zijn een soort ingebedde zinnen die een naamwoord modificeren (d.w.z. dat ze er iets over zeggen); dat naamwoord noemen we het HOOFD van de relatiefzin (Engels 'head noun'), in de zinnen in (48) vetgedrukt. Het is duidelijk dat de relatiefzinnen niet als onafhankelijke zinnen kunnen optreden: het werkwoord staat achteraan in de relatiefzin, wat een eigenschap van bijzinnen is.

Wat de relatiefzin feitelijk doet is: de verzameling *dames*, *problemen*, *films* etc. waar het hoofd naar verwijst inperken.⁸ In (48a) bijvoorbeeld gaat het niet zomaar om alle *dames*, maar alleen om die *dames* die de loten verkocht hebben. Relatiefzinnen zien er in andere talen soms heel anders uit, maar de semantiek — het inperken van de referentie van het hoofd — hebben ze allemaal gemeen. Er zijn, zoals we zullen zien, nog meer eigenschappen die relatiefzinnen door de talen heen gemeen hebben.

Hoe kunnen we relatiefzinnen in het Nederlands herkennen? In de eerste plaats zijn relatiefzinnen *bijzinnen*, dus het werkwoord staat achteraan in de deelzin. Ten tweede begint de relatiefzin met een *voornaamwoord* (een RELATIEFPRONOMEN of BETREKKELIJK VOORNAAMWOORD) en niet met een voegwoord. De relatiefpronomen in (48) zijn *die*, *dat*, en *waar*, en *wie* in *van wie* in (48d), en *wiens* in *wiens dochter* in (48e); in (48d en

⁸ We spreken dan ook van RESTRICTIEVE of BEPERKENDE RELATIEFZINNEN. Daarnaast zijn er NIET-RESTRICTIEVE of UITBREIDENDE RELATIEFZINNEN, die geen inperkende functie hebben, maar meer een commentaar toevoegen met betrekking tot het hoofd. Een Nederlands voorbeeld is *Mijn broer, die zelf banketbakker is, stelde voor om etc.* Uitbreidende relatiefzinnen hebben een speciale intonatie, en de spelling schrijft voor dat alleen deze relatiefzinnen met een komma van hun hoofd gescheiden worden.

48e) zit het pronomen opgesloten in een andere woordgroep (een voorzetselgroep in (48d) en een naamwoordgroep in (48e)), die vooraan in de relatiefzin staat. In het Engels kan trouwens in plaats van een relatiefpronomen een voegwoord optreden, dat zelfs weggelaten kan worden (*the man (that) I love*); in het laatste geval is er dus geen woordje dat de relatiefzin inleidt, en hebben we nog andere diagnostieken nodig.

Een derde eigenschap van relatiefzinnen is daarom ook van belang. In het Nederlands en het Engels en in veel andere talen bevatten relatiefzinnen een OPEN PLAATS (Engels 'gap'): in elke relatiefzin in (48) ontbreekt iets, meestal een naamwoordgroep. We geven dat in (49) aan met een liggend streepje:

- (49) a. ___ de loten verkocht hebben
 b. jij ___ signaleert
 c. jij het ___ over hebt
 d. Kim een handtekening ___ wou hebben
 e. jij ___ lesgegeven hebt

We interpreteren die open plaats zo, dat daar het hoofd thuis hoort. Bijvoorbeeld, (49a) correspondeert met de onafhankelijke zin *De dames hebben de loten verkocht*, en (49b) met *Jij signaleert het probleem*, waarin de open plaatsen opgevuld zijn door wat in (48a) en (48b) het hoofd van de relatiefzin is. In (48a) is de open plaats de subjectspositie in de relatiefzin, en (48b) de objectspositie, en in (49c) de positie van het object van de prepositie.

In alle gevallen is de open plaats een positie die normaliter ingenomen wordt door een naamwoord. Dat is natuurlijk geen toeval: het hangt samen met het feit dat we de open plaats interpreteren als het hoofd van de relatiefzin, en dat hoofd is een naamwoord. De enige uitzondering is (49d), waar de open plaats staat voor een voorzetselgroep (*Kim wou een handtekening van hem hebben*), terwijl ook hier het hoofd een naamwoord is (*schrijver*). Precies in dit geval hebben we gezien dat het relatiefpronomen *wie* in een voorzetselgroep *van wie* zit. Daaruit kun je afleiden dat wat er werkelijk op de open plaats thuis hoort niet het hoofd is, maar datgene wat vooraan de relatiefzin staat: het relatiefpronomen (in (48a, b, c)) of de voorzetselgroep die het relatiefpronomen bevat (in het geval van (48d)). Omdat het relatiefpronomen naar het hoofd verwijst, is de interpretatie dat het hoofd op de open plaats thuishoort toch onontkoombaar. Ook in (48e) wordt de open plaats niet precies geïnterpreteerd als het hoofd: het hoofd is *man*, maar de open plaats interpreteren we als *diens dochter*, de woordgroep die (met een kleine wijziging in de vorm van het pronomen) de relatiefzin inleidt.

3.4.2 Variatie door de talen heen

Hoewel relatiefconstructies in andere talen altijd ook een hoofd en een restrictieve deelzin hebben die dat hoofd modificeert, hoeven ze de andere syntactische eigenschappen van Nederlandse relatiefzinnen helemaal niet te delen. Bijvoorbeeld, dat relatiefzinnen ingeleid worden door een relatief-pronomen (*die, dat, etc.*) is vrij algemeen in Europa, maar tamelijk zeldzaam in de rest van de wereld.

Een belangrijk typologisch onderscheid zit hem in de volgorde van de relatiefzin en het hoofd. In het Nederlands volgt de relatiefzin op het hoofd. Bijvoorbeeld, in *de dames die de loten verkocht hebben* volgt *die de loten verkocht hebben* op *dames*. Die volgorde treffen we in veel andere talen ook aan. Hier zijn twee voorbeelden uit talen die in het geheel niet aan het Nederlands verwant zijn; de relatiefzinnen staan tussen vierkante haakjes, en de hoofden zijn vetgedrukt (COMP in (53) = ‘complementizer’, voegwoord):

- (52) wa   **mwîê**   rra   [nrâ   sùveharru   nrâ   toni]   nrâ   truu
 de   vrouw   daar   3SG   leuk.vinden   SU   Tony   3SG   wonen
 numea]   (Tinrin)
 Noumea

‘De vrouw [die Tony ___ leuk vindt] woont in Noumea.’

- (53) mo   ri   **ɔkunrin**   [ti   John   lu   l'   ɛsɛ]   (Yoruba)
 ik   zien   man   COMP   John   slaan   op   been
 ‘Ik zag de man die John ___ op z'n been sloeg.’

Maar in andere talen staat de relatiefzin *voor* het hoofd, zoals in (54) en (55):

- (54) Orixe   dâ   [txakurra   ekarrí   dabe-n]   **mutilla**   (Baskisch)
 dat   is   hond   brengen   AUX-COMP   jongen
 ‘Dat is de jongen [die ___ de hond bracht].’

- (55) [buju-m   maa-ča]   **etiken**   (Even)
 rendier-OB   doden-PERF.PART   oude.man
 ‘de oude man [die ___ het rendier doodde]’

Dit ziet er behoorlijk exotisch uit, maar het is in wezen niet anders dan wanneer in het Nederlands de modificatie van het hoofd niet plaats vindt door een relatiefzin, maar

door een tegenwoordig deelwoord. Naast *de jongen die boeken leest* krijg je dan iets als *de boeken lezende jongen*, waarbij *boeken lezend* dezelfde functie heeft als de relatiefzin *die boeken leest*, maar nu aan het hoofd *jongen* voorafgaat.

Er is nog een derde woordvolgorde mogelijk, die veel zeldzamer is, namelijk wanneer het hoofd *in* de relatiefzin zelf opduikt. Ons voorbeeld komt uit het Bambara, een lid van de Afrikaanse Mande-taalfamilie. Kijk eerst eens naar een eenvoudige zin, met de woordvolgorde SOV (subject-object-werkwoord):

(56) tye ye so san
man PAST paard kopen
'De man kocht het paard.'

Als we dan nu een relatiefzin maken die *so* 'paard' modificeert, dan zien we dat het hoofd *so* (vetgedrukt) binnen in de relatiefzin staat, die in (57) weer met vierkante haakjes aangegeven is:

(57) tye ye [ne ye **so** min ye] san
man PAST ik PAST paard dat zien kopen
'De man kocht het paard dat ik zag.'

Een ander belangrijk punt van verschil tussen de relatiefzinnen in de talen van de wereld betreft de aan- of afwezigheid van een open plaats in de relatiefzin. In het Nederlands is er altijd een open plaats in de relatiefzin, maar andere talen hebben in plaats van een open plaats een pronomen of een volledige naamwoordgroep. Vergelijk (58) eens met zijn Nederlandse vertaling (het Hausa-woordje *da* is een 'relativiseerder', met min of meer dezelfde functie als het relatiefpronomen in het Nederlands):

(58) wuqad [da ya kashe ta da **ita**] (Hausa)
mes REL hij doodde haar met het
'het mes waar hij haar ___ mee doodde'

Het element dat gerelativiseerd wordt is in zowel het Hausa als het Nederlands het object van een voorzetsel. In het Nederlands staat dan in de relatiefzin een open plaats, in het Hausa staat er een pronomen (vetgedrukt). Dat is in de talen van de wereld tamelijk gebruikelijk wanneer het element dat gerelativiseerd wordt in een voorzetselgroep staat. Hier is het Nederlands uitzonderlijk, in dat het een open plaats kan hebben in de voorzetselgroep, zoals in (58), of de hele voorzetselgroep vooraan in de relatiefzin kan plaatsen, zoals we gezien hebben in (48d). Ook een aan het

Nederlands nauw verwante taal als het Zwitserduits gebruikt vaak de pronomenstrategie in plaats van de open plaats-strategie:

- (59) de bueb wo d Regi em es velo versproche hät
 de jongen REL de Regi hem een fiets beloofd heeft
 'de jongen die Regi __ een fiets beloofd heeft'

Het voorbeeld uit het Bambara in (57) heeft zelfs noch een open plaats noch een pronomen in de relatiefzin; in plaats daarvan verschijnt het hoofd zelf op de positie waar andere talen een open plaats of een pronomen hebben. In die gevallen is de relatiefzin een complete zin zonder ontbrekende elementen.

3.5 Samenvatting

Alle talen maken een onderscheid tussen eenvoudige en complexe zinnen, maar constructies waar wij vertrouwd mee zijn via de Europese talen hoeven in andere talen niet te figureren. Meer in het bijzonder zijn er niet veel talen die gebruik maken van het soort inbedding dat we in het Nederlands aantreffen; in plaats daarvan maken ze gebruik van serialisatie of nominalisatie. Relatiefzinnen komen, naar men aanneemt, wel in alle talen van de wereld voor.